

OCJENE I PRIKAZI

A. DŽUROVA – K. STANČEV – M. JAPUNDŽIĆ, *Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana*. Con una prefazione di Ivan Dujčev e introduzione di José Ruyschaert, Sofija, Casa ed. »Svjat« 1985, 462 str., CCXII tab.

Nizu izdanja koje potiče i priređuje Prof. Dr. A. Džurova s grupom bugarskih znanstvenika pridružuje se i ovo, sa sigurnošću možemo reći, najznačajnije djelo. Znamo li, naime, da su opisi rukopisa jedan od temelja svakom filološkom i povijesnom istraživanju, kao i kulturi uopće, izrečena ocjena neće biti prevelika.

Povod izdanju cjelovitog kataloga vatikanskih slavenskih rukopisa, kako u uvodu ističu sami autori, bila je priprema jedne prijašnje izložbe i prigodnog kataloga vatikanskih kodeksa i dokumenata koji se tiču bugarske povijesti (A. Džurova – B. Dimitrov, *Manoscritti slavi, documenti e carte riguardanti la storia bulgara della Biblioteca Apostolica Vaticana e dell'Archivio Segreto Vaticano (IX–XVII secolo)*, Sofia, Nauka i izkustvo 1979).

Cjelovitost ovog novog kataloga zahtijevala je opis svih slavenskih kodeksa koji se čuvaju u Vatikanskoj knjižnici, ispisanih u sva tri pisma i u jednom od slavenskih jezika. Budući da je većina glagoljskih kodeksa napisana uglatom glagoljicom i staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije, pozvan je za katalogizatora tih, kao i drugih hrvatskih kodeksa pisanih latinicom, dr. Marko Japundžić, pisac jednog prijašnjeg djelomičnog kataloga (*I codici slavi della Biblioteca Vaticana. Fondo Borgiano–Illirico*, u: *Ricerche slavistiche* 16(1968–69) 100–111).

Velika zasluga za ostvarenje tako zamašnog posla pripada i bugarskim državnim ustanovama koje su omogućile ovo kao i druga slična izdanja.

Jezik kataloga je talijanski i bugarski. Sam pak katalog sadrži gotovo sve dijelove tzv. *analitičkih specijalnih* kataloga: predgovor, povijesni prikaz fondova s konkordancijama signatura, uvod s načelima opisa, te samim opisom pojedinih kodeksa (101 na broju) raspoređenih prema fondovima i, radi referencija, označenih progresivnim rednim brojem opisa u katalogu. Slijede »dodaci« koji se inače smatraju bitnim dijelovima kataloga: razne tablice, tj. kronološka, prema pismima, prema sadržaju rukopisa; zatim, albumi: vodenih znakova, crtovlja i paleografski album; i na kraju kazala: ilustracija, vlastitih i zemljopisnih imena. Jedan engleski sažetak približava katalog poznavateljima tog jezika.

Opis rukopisa vrlo je kompleksan posao koji, da bi bio dobro obavljen, zahtijeva najprije točno utvrđene tehničke pojmove (rukopis, opisivanje, katalog ...), te točno određenu shemu sa, što je više moguće sažetim elementima, odnosno natuknicama opisa.

Različite su definicije rukopisa. Budući da se ovdje radi isključivo o onim kodeksima koji se čuvaju u određenoj ustanovi i dostupnima za konzultaciju čitateljima, za koje se uostalom i piše katalog, rukopis se može definirati kao »svezak pisane građe, potpuno ili djelomično ispisan rukom, uvezan u obliku knjige i obično čuvan, bilo cjelovit, bilo u fragmentima, u privatnoj ili javnoj ustanovi«.

Opis rukopisa također je različito shvaćen. U ovom katalogu slijedi se tzv. »arhivistički princip« pa je možda najprimjerenija sljedeća definicija: »Opis rukopisa jest prema točno utvrđenom redu i na ujednačen način izlaganje niza podataka koji se tiču fizičkih, tekstualnih i povijesnih elemenata pojedinog rukopisa, a prema sudu katalogatora dovoljni su za njegovu točnu povijesnu i patrimonijalnu, odnosno vlasničku identifikaciju« (A. Petrucci, *La descrizione del manoscritto. Storia, problemi, modelli*, Roma 1984, str. 9-10).

Takav opis, dakle, pretpostavlja izbor onih elemenata koji svakom čitaču daju vjernu sliku rukopisa, tj. njegov oblik i sadržaj, proces njegova sastavljanja, cilj i funkciju koju je imao u povijesti ...

Izlaganje elemenata preko niza konvencionalnih verbalnih, ili, ponekad, i grafičkih formula mora biti takvo da odgovara praktičnim ciljevima opisa. Radi jasnoće i preglednosti obično se ti elementi predstave na početku kataloga, a prilikom samog opisa podijele u više cjelina koje se, svaka posebno, tiču *oznaka (signatura) i naslova* kodeksa, njegova *materijalnog stanja i oblika*, te *sadržaja teksta*.

Da bi takav opis bio razumljiv što većem broju čitača, stil jezika mora biti što jednostavniji, sastavljen od spomenutih formula i utvrđenih skraćenica.

To su opća načela kojih su se držali i autori kataloga koji predstavljamo. Slijedeći u uvodnom dijelu predstavljene principe i elemente opisa, istaknut ću, po mom sudu, različite prednosti i moguće nedosljednosti.

Što se tiče bugarskog naslova, vjerojatno se mogla naći tehnički točnija riječ. »Opis«, naime, točno ne određuje narav djela i odmah ne razlikuje *katalog* od *inventara* ili *repertorija*. Takav izbor bio bi eventualno utvrđivanje tehničke kodikološke terminologije u bugarskom jeziku.

Vrlo je vrijedan opis povijesti fondova *Vaticani Slavi* i *Borgiani Illirici* autora J. Ruyschaerta. Korisno je upozoriti da je isti pisac tu tematiku obradio i u katalogu izložbe *Tre alfabeti per gli Slavi* (BAV 1985, str. 83-96).

Konkordancija signatura obrađena za ta dva fonda mogla se eventualno izdvojiti i dopuniti konkordancijama signatura kodeksa ostalih fondova gdje nalazimo slavenske rukopise i koji su uostalom i obrađeni u samom katalogu. Obično se takva konkordancija predstavlja kao zasebna jedinica u katalogu, a vrijednost joj je višestruka. U ovom slučaju mogla bi poslužiti da se uvede ujednačeno citiranje signatu-

ra koje su jasno istaknute kao nomenklatura kodeksa. (npr., obično se citira *Illir. 4*, dok je aktualna signatura *Borg. Illir. 4*).

»Principi i metodika opisa« služe kao »uvod« u sam katalog. Za navedeni princip opisa prema fondovima mogao se upotrijebiti, barem u talijanskom, za to postojeći tehnički izraz »arhivistički princip« (principio archivistico), koji se, kako je objašnjeno, slijedi u Vatikanskoj knjižnici i Arhivu. Svaki kodeks promatra se, naime, kao »unicum« te je zato samo signatura, odnosno pozicija koju zauzima unutar određenog fonda i same ustanove, najveća garancija pravilne identifikacije.

Za izbor metode opisa autori su se također ugledali u praksu Vatikanske knjižnice i nekih (u bilj. 13 citiranih) kataloga slavenskih rukopisa. U Vatikanskoj knjižnici, ni poslije objavljenih normi (*Leges quas procuratores Bibliothecae Vaticanae in codicibus graecis [ili latinis] recensendis sibi constituerunt*, 1897) nema nekog strogo određenog modela, nego pojedini katalogizatori prilagođuju razne elemente potrebama koje susreću prilikom rada. Žele se, naime, preko prakse »odgojiti« odgovorni i kreativni katalogizatori, sposobni da u određenom slučaju donesu samostalan i utemeljen sud. Bogatstvo tog izbora moguće je vidjeti u objavljenim katalozima grčkih i latinskih rukopisa (P. Canart, S. Lilla, E. Pellegrin, A. Marucchi i drugi). Jedno rješenje ponuđeno je u tiskanom modelu za učenike Vatikanske specijalne paleografske škole, koje su polovicom sedamdesetih godina izradili L. Arnould–Duval, P. Canart i A. Paravicini–Bagliani. Ono ipak ne služi kao propis, nego više kao podsjetnik elemenata na koje se treba paziti prilikom opisa.

Nadalje, u okviru tog uvodnog dijela kataloga donesena su i pravila transliteracije za glagoljska slova. Budući da se opisuju kodeksi koji vremenski obuhvaćaju gotovo tisućgodišnje razdoblje, za današnje čitače, osobito za one koji ne poznaju to pismo, korisna bi bila cjelovita tablica koja bi pregledno donijela paralelna slova u sva tri pisma i posebno najznačajnije upotrijebljene skraćenice i ligature. (Za talijanski izraz »scrittura cirillica«, možda bi bolji bio »scrittura cirilliana«, jer je od imenice »Cirillo«, pridjev »cirilliano«, kao i latinski »Cyrillus«, »cyrillianus«.)

Slijedi vrlo detaljna shema opisa svakog pojedinog kodeksa. Radi preglednosti mogli su se ipak vidljivije odvojiti oni dijelovi koji se odnose na *vanjski opis*, tj. na materijalno stanje kodeksa, eventualno na *povijest kodeksa* nakon njegova nastanka, na *sadržaj teksta*, i (kao što je to učinjeno u samom opisu), na *bibliografiju*.

Nakon spomenutih oznaka kodeksa, naslova i datiranja rukopisa, slijede natuknice koje se odnose na *materijalni sastav*, koje su u katalogu označene kao »vanjski opis«. Za određene opisne izraze, u talijanskom se mogao upotrijebiti točan tehnički izraz, kao npr. za »broj listova« – »numerazione«, za »listovi na početku« – »fogli di guardia«, itd. U nekim konkretnim opisima bila bi korisna informacija i o vrsti i kakvoći aktualne i prijašnjih numeracija, tj. radi li se o listovima ili stranicama (»foliazione« ili »paginazione«).

Opisu upotrijebljenog materijala, pergamene i papira, posvećena je velika pažnja. U dodacima je, naime, donesen i mali album upotrijebljenih vodenih znakova. Opis pergamene mogao je biti detaljniji. Obično se izbjegava općenit opis, npr.

»lijepa« pergamena. Korisnije je reći kako je obrađena, koje je debljine, koje je boje i da li je upotrijebljena strana prema krznu ili unutrašnja strana, odmah upozoriti ako se radi o palimpsestu, itd.

Natuknicama koje se odnose na *sastav sveska* (»organizzazione del volume«), tj. na broj i sastav fascikula, na crtovlja, posvećena je također razmjerno velika pažnja. Među dodacima nalazimo, naime, posebno izrađen već spomenuti album crtovlja. Sastav pojedinih fascikula obično se predstavlja nekom uobičajenom verbalnom ili grafičkom formulom. U ovom odjeljku redovito se označava prisutnost odnosno odsutnost, vrsta i položaj tzv. reklamanata (»richiami«), te način kako su na pergameni, odnosno papiru predviđenom za crtovlje, utisnute oznake za crtovlje (»foratura«). U konkretnim opisima susrećemo većinu tih elemenata, ali oni nisu uvijek ujednačeno predstavljeni, što je vjerojatno rezultat izbora i suda pojedinog katalogizatora.

Uvezima je posvećena također velika pažnja. Često su čak i točno datirani. Opis je mogao biti još bogatiji da su se uzeli u obzir, barem za vatikanske uveze, i grbovi dotičnih papa i kardinala bibliotekara, koji se redovito nalaze utisnuti najčešće na hrptu sveska. Za svakog od papa i kardinala karakterističan je i ukras korica (osobito tzv. »rifilatura«).

Za bliže zemljopisno određenje upotrebljeni su elementi koji se odnose na pismo, jezik i pravopis. Autori objašnjavaju u jednoj bilješci da ne slijede podjelu rukopisa prema redakcijama, nego da samo navode općenite karakterizacije oslanjajući se na pouzdane činjenice. Slijede, naime, princip da je nedovoljna informacija uvijek bolja od pogrešne.

Osobita pažnja posvećena je ornamentaciji, dekoraciji i sadržaju. Izneseni podaci daju više nego dovoljno jasnu sliku o svakom pojedinom rukopisu. Autori su u ovom odjeljku znali primijeniti svoje stručno znanje i oko. Glede sadržaja, moglo se češće naznačiti »incipit«, odnosno »desinit« kodeksa, te ih sve na koncu složiti u jedno kazalo.

Elementi korisni za *povijest* kodeksa također su bogati, ali nisu posebno izdvojeni. Podaci u kolofonima, osobe, skriptoriji, promjene vlasnika, pečati, bilješke, vrste i položaj prijašnjih signatura, mogli su se staviti u jednu tako naslovljenu cjelinu. Većina tih elemenata stavljena je u kazala koja su ipak trebala obuhvatiti još više toponima i vlastitih imena inače prisutnih u opisima.

Navedena bibliografija bit će siguran vodič prilikom studija pojedinih rukopisa. Podijeljena je na tri dijela: bibliografske jedinice koje se odnose na eventualni opis kodeksa u jednom od prijašnjih kataloga; postojeća izdanja i sve ostale studije koje se neposredno tiču kodeksa; na trećem mjestu navodi se sva posredna bibliografija, odnosno one studije koje obrađuju neko drugo djelo umetnuto u dotični kodeks. U talijanskom dijelu svi netalijanski naslovi mogli su eventualno biti prevedeni, budući da se originalni naslov već nalazi u paralelnom stupcu. Takav izbor bio bi koristan bibliotekarima, bibliografima i uopće svim neslavistima koji se susretu s rukopisom.

Niz zasebnih cjelina među »dodacima« vrlo je koristan bilo za provjeru opisa, bilo za što bolje snalaženje u katalogu. Osobitu vrijednost ima paleografski album jer svojim opsegom i kvalitetom reprodukcija može poslužiti kao dio udžbenika slavenske paleografije. Neke od prije navedenih opaski izgubit će na svojoj važnosti jer će se mnoge provjere moći obaviti na samim reprodukcijama.

Za svaku knjigu važnost kazala je neosporna. Za kataloge rukopisa to važi još više. Katalog rukopisa, naime, bez kazala izgledao bi »kao kuća bez vrata i prozora u koju je nemoguće ući i iz koje je nemoguće izaći« (A. Petrucci, *nav. dj.*, str. 113). Autori su i ovdje nastojali iznijeti što više korisnih podataka. Neke primjedbe mogu se vidjeti u prikazu gornjih cjelina.

Broju slavenskih fragmenata može se dodati i jedna glazbena notacija sa slavenskim tekstom u kodeksu *Vat. gr. 2504*, ff. 206v-215r, na koju me upozorio kolega Sever Voicu. Za bugarske znanstvenike fragment će vjerojatno biti zanimljiv jer je taj rukopis kupljen u Sofiji u travnju 1923. Korisno je dodati i jedan drugi fragment pisan rumunjskim jezikom i ćirilskim pismom, a nalazi se u *Vat. gr. 2511*, ff. 215v-216r (na ff. 1r, 111r i 216v nalaze se bilješke iz gg. 1857, 1812 i 1846). Kodeks *Vat. gr. 2513*, prema bilješci iz 1874. g. na f. 1r, vjerojatno je pripadao nekom slavenskom samostanu.

Općenito govoreći, neki dijelovi u katalogu, osobito oni koji su bliski povjesničarima umjetnosti, obiluju, dok su kodikološka strana i povijest rukopisa, iako razmjerno bogato zastupljeni, manje sustavno izneseni. I sam oblik kataloga podsjeća na kataloge likovnih djela koji obiluju reprodukcijama i upotrebljavaju određeni način tiska i izbora slova. Tako reprezentativno izdanje odraz je velikog interesa i ljubavi autora prema slavenskim rukopisima.

Sve navedene primjedbe prijateljske su naravi, pa ih treba shvatiti kao plod čitanja kataloga i kao osobnu ocjenu, jer, kako je navedeno, svaki je katalogizator autoriziran da sam organizira posao i donese samostalan i utemeljen sud. Vrijednost kataloga je osobito u njegovoj cjelovitosti. Vjerojatno će poslužiti i kao poticaj da se, makar na način repertorija ili inventara, cjelovito obrade i drugi fondovi slavenskih rukopisa u pojedinim knjižnicama ili u cijelim nacionalnim patrimonijima.

Tomislav Mrkonjić